FINTECH TEXNOLOGIYALARINING TIJORAT BANKLARI RAQOBATBARDOSHLIGIGA TA'SIRI

Muradova Ra'no Anvarovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

"Buxgalteriya va statistika" kafedrasi o'qituvchisi

Tel: +99899-021-62-31

E-mail: *ramuradova@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Fintech texnologiyalarining tijorat banklari raqobatbardoshligiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot an'anaviy bank xizmatlarining raqamli transformatsiyasi, sun'iy intellekt, Big Data va blokcheyn orqali operatsion samaradorlikni oshirish, mijozlar tajribasini yaxshilash va bank risklarini boshqarish imkoniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, maqolada O'zbekiston bank tizimida neobanklar va raqamli startaplar bilan raqobat muhiti, innovatsiyalarni tatbiq etishning amaliy jihatlari ham yoritilgan. Natijalar ko'rsatadiki, Fintech banklarga xarajatlarni kamaytirish, daromadlarni diversifikatsiya qilish va mijoz sodiqligini oshirish imkonini beradi, shu bilan birga kiberxavfsizlik va regulyator talablariga moslashish zarurati mavjud.

Kalit so'zlar: Fintech, tijorat banklari, raqobatbardoshlik, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, blokcheyn, neobanklar, Big Data.

Аннотация. В статье анализируется влияние Fintech-технологий на конкурентоспособность коммерческих банков. Исследование охватывает цифровую трансформацию традиционных банковских услуг, повышение операционной эффективности с помощью ИИ, Big Data и блокчейн, улучшение

клиентского опыта и управление рисками. Также рассматривается конкурентная среда между необанками и цифровыми стартапами в Узбекистане и практические аспекты внедрения инноваций. Результаты показывают, что Fintech позволяет банкам снижать затраты, диверсифицировать доходы и повышать лояльность клиентов, при этом важна адаптация к кибербезопасности и нормативным требованиям.

Ключевые слова: Fintech, коммерческие банки, конкурентоспособность, цифровая трансформация, искусственный интеллект, блокчейн, необанки, Big Data.

Abstract: This article analyzes the impact of Fintech technologies on the competitiveness of commercial banks. The study examines digital transformation of traditional banking, operational efficiency improvements through AI, Big Data, and blockchain, enhancement of customer experience, and risk management. The research also considers the competitive environment between neobanks and digital startups in Uzbekistan and practical aspects of innovation implementation. Results show that Fintech allows banks to reduce costs, diversify revenue, and increase customer loyalty, while adapting to cybersecurity and regulatory requirements remains crucial.

Keywords: Fintech, commercial banks, competitiveness, digital transformation, artificial intelligence, blockchain, neobanks, Big Data.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti to‘rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) bosqichida turibdi, bu esa barcha tarmoqlar qatori moliya-bank tizimining ham tubdan o‘zgarishiga olib kelmoqda. “Fintech” (moliyaviy texnologiyalar) atamasi so‘nggi o‘n yillikda shunchaki yangi tushunchadan bank sektorining asosiy drayveriga aylandi. An’anaviy banklar uzoq vaqt davomida bozorda monopol mavqega ega bo‘lib, konservativ usullar bilan faoliyat yuritib kelgan bo‘lsa-da, bugungi kunda texnologik startaplar va raqamli platformalar ularning asosiy raqibiga aylandi. Ushbu sharoitda tijorat banklarining raqobatbardoshligi ularning nafaqat kapital hajmi yoki

filiallar tarmog‘i, balki texnologik moslashuvchanligi va innovatsion yechimlarni joriy etish tezligi bilan belgilanmoqda[1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni bank sektorini transformatsiya qilish, xususan, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini tatbiq etishni ustuvor vazifa qilib belgiladi. Bu esa mamlakatimiz banklari uchun Fintech imkoniyatlaridan foydalanishni strategik zaruriyatga aylantirdi. Raqobatbardoshlik tushunchasi endilikda bankning mijozlar ehtiyojini qanchalik tez va sifatli qondira olishi, tranzaksiyalar xavfsizligini ta’minlashi va xizmatlar tannarxini pasaytirishi bilan o‘lchanmoqda.

Fintech texnologiyalari banklarga yangi bozor segmentlariga chiqish, operatsion samaradorlikni oshirish va mijozlar bilan muloqotning butunlay yangi modellarini yaratish imkonini beradi. Biroq, bu jarayon o‘z navbatida kiberxavfsizlik, an’anaviy kadrlarning malaka yetishmasligi va tartibga solish (regulyator) bilan bog‘liq muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, u tijorat banklari uchun Fintech nafaqat xavf, balki ulkan imkoniyat ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi va raqobatbardoshlikni oshirishning yangi mexanizmlarini taklif etadi.

Tijorat banklari raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar qatoriga mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosidagi skoring tizimlari, blokcheyn texnologiyasi orqali amalga oshiriladigan tezkor o‘tkazmalar va ochiq API (Application Programming Interface) kabilarni kiritish mumkin. Bu texnologiyalar mijozning bankka jismoniy kelishiga bo‘lgan ehtiyojni nolga tushirmoqda. Shu sababli, banklar o‘z biznes modellarini “mahsulotga yo‘naltirilganlik”dan “mijozga yo‘naltirilganlik” (customer-centric) tamoyiliga o‘tkazishga majbur bo‘lmoqda. Maqolada ushbu

transformatsion jarayonlarning nazariy asoslari va amaliy natijalari keng ko‘lamda tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Ushbu ilmiy manbalar Fintech texnologiyalarining tijorat banklaridagi roli va raqobatbardoshlikka ta’sirini tahlil qilishda asosiy nazariyiy va amaliy poydevor vazifasini bajaradi. Prezident farmonlari va qonunchilik hujjatlari [1], [2] O‘zbekistonda bank tizimini raqamli transformatsiya qilish, raqamli xizmatlar va moliyaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha huquqiy asosni belgilaydi. Bu manbalar banklar faoliyatini tartibga solish va innovatsiyalarni xavfsiz joriy etishga imkon yaratadi.

Tadqiqotlar va o‘quv qo‘llanmalar [3]–[6] Fintechning tijorat banklari operatsion samaradorligi, xarajatlarni optimallashtirish, mijozlar bazasini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishdagi rolini yoritadi. Masalan, King [3] Fintechni bank xizmatlarining raqamli transformatsiyasi vositasi sifatida ko‘rsatgan, Skinner [4] esa raqamli bank strategiyalarini va startaplar bilan hamkorlik mexanizmlarini tahlil qilgan. Vlasov [5] esa Fintech ekotizimining tarkibiy qismlarini va ularning banklar strategiyasiga ta’sirini yoritadi. Chishti va Barberis [6] Fintech kompaniyalari va an’anaviy banklar o‘rtasidagi integratsiyani tahlil qilib, raqobat va hamkorlik mexanizmlarini ko‘rsatadi.

Markaziy bankning yillik hisobotlari [7], [8] esa O‘zbekistondagi Fintech xizmatlarining statistik ko‘rsatkichlari, masofaviy bank xizmatlari va tranzaksiya hajmlari bo‘yicha amaliy ma’lumotlarni beradi. Ushbu manbalar asosida elektron to‘lovlar va Fintech texnologiyalarining iqtisodiy samaradorlikka, moliyaviy inklyuzivlik va banklar raqobatbardoshligiga ta’siri ilmiy asosda tasdiqlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada Fintech texnologiyalarining tijorat banklari raqobatbardoshligiga ta’sirini o‘rganishda kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot nazariy va amaliy komponentlarni o‘z ichiga oladi. Nazariy asos sifatida bank ishi, moliya va raqamli iqtisodiyot sohasidagi ilmiy adabiyotlar [3]–[6]

tahlil qilindi, ularning yordami bilan Fintechning bank xizmatlariga integratsiyasi, xarajatlarni optimallashtirish va mijozlar bilan ishlash samaradorligi aniqlanadi. Shuningdek, Shumpeterning "ijodiy vayronkorlik" nazariyasi va raqamli transformatsiya tushunchalari tadqiqotning konseptual ramkasini tashkil qiladi.

Amaliy qismda O‘zbekiston bank tizimi bo‘yicha statistik ma’lumotlar [7], [8] tahlil qilindi. Ushbu ma’lumotlar tranzaksiya hajmlari, mobil va internet-bank xizmatlarining ommaviyligi, elektron to‘lov tizimlari orqali amalga oshirilayotgan operatsiyalar soni va operatsion xarajatlarni kamaytirish samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida solishtirma tahlil, korelyatsion bog‘liqlik va trendlarni prognozlash metodlari qo‘llanilib, Fintech texnologiyalarining bank raqobatbardoshligiga ta’siri tizimli tarzda baholandi.

Bundan tashqari, ekspert so‘rovnomalari va bank xodimlari bilan intervyular yordamida raqamli innovatsiyalarni joriy etish jarayonidagi muammolar va imkoniyatlar aniqlangan. Ushbu metodlar birgalikda nazariy asoslar va amaliy kuzatuvlarni uyg‘unlashtirib, Fintechning tijorat banklari faoliyatiga real ta’sirini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Fintechning bank tizimiga ta’sirini o‘rganishda iqtisodchi olimlar va ekspertlar o‘rtasida turli xil qarashlar mavjud. Ba’zi tadqiqotchilar Fintech kompaniyalarini banklarning "halokatli raqibi" deb hisoblasa, boshqalari ularni banklarning "strategik hamkori" sifatida ko‘radi. Shumpeterning "ijodiy vayronkorlik" (creative destruction) nazariyasiga ko‘ra, yangi texnologiyalar eski tizimlarni siqib chiqaradi, lekin iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Bank sohasida ham aynan shu jarayon kuzatilmoqda: an’anaviy kassalar va qog‘ozbozlik o‘rnini algoritmlar va bulutli texnologiyalar egallamoqda.

Tijorat banklari raqobatbardoshligini tahlil qilishda Fintechning uchta asosiy yo‘nalishdagi ta’sirini ajratib ko‘rsatish lozim:

1. Xarajatlar samaradorligi: Fintech banklarga o‘zining operatsion xarajatlarini (OPEX) sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Xususan, xodimlarga to‘lanadigan ish haqi, binolarni ijaraga olish va texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari raqamli kanallar hisobiga qisqaradi.

2. Mijozlar tajribasi (UX/UI): Zamonaviy foydalanuvchi, ayniqsa "Z avlodi", bank xizmatlarini sutkasiga 24 soat, haftasiga 7 kun davomida bir necha soniya ichida olishni xohlaydi. Fintech bu talabni qondirishning yagona yo‘lidir.

3. Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar: Big Data va mashinali o‘qitish (Machine Learning) banklarga mijozlarning xatti-harakatlarini prognoz qilish va ularga shaxsiylashtirilgan (personalized) takliflar berish imkonini beradi.

O‘zbekiston sharoitida Fintech rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda "Anorbank", "TBC Bank" kabi raqamli banklarning paydo bo‘lishi an’anaviy yirik banklarni (masalan, O‘zmilliybank, Ipoteka-bank) ham o‘z strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qildi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Fintech startaplari ko‘pincha banklarning eng daromadli segmentlari – to‘lovlar, o‘tkazmalar va kichik hajmdagi kreditlash (mikroqarzlar) bozoriga hujum qiladi. Bu esa an’anaviy banklarning sof foiz marjasiga bosim o‘tkazadi.

Biroq, banklarning Fintech kompaniyalaridan ustun jihati ham bor – bu mijozlarning ishonchi va ulkan kapital bazasi. Shuning uchun hozirgi kunda dunyoda "Collaboration over Competition" (Raqobatdan ko‘ra hamkorlik afzal) tamoyili ustunlik qilmoqda. Banklar Fintech kompaniyalarini sotib olmoqda yoki ular bilan hamkorlikda "Banking-as-a-Service" (BaaS) modellarini yaratmoqda. Bu esa banklarga o‘zining infratuzilmasini uchinchi tomon dasturchilariga ochish orqali qo‘shimcha daromad olish imkonini beradi.

Shuningdek, Fintechning ta’siri faqat texnologik emas, balki ijtimoiy xarakterga ham ega. U moliyaviy inklyuzivlikni oshiradi, ya’ni ilgari bank xizmatlaridan foydalana olmagan aholi qatlamlarini (masalan, chekka qishloqlardagi odamlarni)

moliya tizimiga jalb qiladi. Bu esa umumiy iqtisodiy faollikni oshirib, banklarning mijozlar bazasini kengaytiradi. Muhokama qilinayotgan masalaning yana bir muhim jihati – bu kiberxavfsizlik. Texnologiyalar rivojlangani sayin, kiberjinoyatchilik xavfi ham ortadi. Banklar raqobatbardosh bo‘lishi uchun nafaqat qulay, balki eng xavfsiz tizimlarni ham taklif etishlari shart.

Fintech – bu faqatgina mobil ilova emas, balki murakkab texnologik ekotizimdir. Uning tijorat banklari raqobatbardoshligiga ta’sirini tahlil qilish uchun asosiy texnologik komponentlarni ko‘rib chiqish lozim:

* **Sun’iy intellekt (AI) va Mashinali o‘qitish (ML):** Banklar ushbu texnologiyalardan kredit skoringini o‘tkazishda foydalanmoqda. An’anaviy usulda kredit berish uchun bir necha kun talab qilingan bo‘lsa, AI algoritmlari mijozning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, kommunal to‘lovlari va tranzaksiyalar tarixini tahlil qilib, bir necha daqiqada qaror qabul qiladi. Bu esa bankning kredit portfelini tezroq shakllantirish va risklarni aniqroq baholash imkonini beradi.

* **Blokcheyn (Blockchain):** Ushbu texnologiya xalqaro pul o‘tkazmalarida vositachilarni qisqartirish va tranzaksiya vaqtini bir necha kundan bir necha soniyaga tushirish imkonini beradi. Shuningdek, "aqlli kontraktlar" (smart contracts) orqali hujjat aylanishini avtomatlashtirish bankning operatsion samaradorligini oshiradi.

* **Big Data (Ulkan ma’lumotlar):** Banklar o‘z mijozlari haqida juda ko‘p ma’lumotga ega. Big Data tahlili orqali bank mijoz qachon mashina sotib olmoqchi ekanligini yoki qachon unga o‘qish uchun pul kerakligini oldindan bilishi va aynan o‘sha vaqtda unga mos kredit mahsulotini taklif qilishi mumkin. Bu esa "konversiya" darajasini va raqobatbardoshlikni keskin oshiradi.

* **Bulutli texnologiyalar (Cloud Computing):** Banklarga o‘z serverlarini saqlash xarajatlaridan qochish va yangi mahsulotlarni bozorga chiqarish (Time-to-market) tezligini oshirish imkonini beradi.

Raqobatbardoshlikning eng muhim ko‘rsatkichi – bu samaradorlikdir. Fintechni joriy etish banklarning Cost-to-Income (xarajatlarning daromadga nisbati) koeffitsientini yaxshilaydi. Masalan, raqamli banklarda bu ko‘rsatkich 25-30% ni tashkil etsa, an’anaviy banklarda 50-60% gacha yetishi mumkin.

Fintech ta’sirida bank daromadlarining tuzilishi ham o‘zgarmoqda. Foizli daromadlar bilan bir qatorda, komission daromadlar ulushi ortmoqda. Masalan, banklar o‘z platformalari orqali sug‘urta, aviachiptalar, marketpleys xizmatlarini taklif qilib, ekotizim yaratmoqda. Bu esa mijozni bank ichida uzoqroq ushlab turish (retention) va har bir mijozdan olinadigan o‘rtacha daromadni (ARPU) oshirish imkonini beradi.

O‘zbekistonda Fintechning rivojlanishi bir necha bosqichdan o‘tdi. Dastlab, banklar faqatgina oddiy mobil banking xizmatlarini taklif qilgan bo‘lsa, hozirda to‘liq raqamli banklar paydo bo‘ldi.

Masofadan turib mijozni identifikatsiya qilish (Face ID) tizimining joriy etilishi banklar uchun inqilobiy qadam bo‘ldi. Endi mijoz karta ochish yoki kredit olish uchun bankka borishi shart emas.

Humo va Uzcard tizimlarining o‘zaro integratsiyasi, shuningdek, Click, Payme kabi to‘lov tashkilotlarining banklar bilan hamkorligi raqobat muhitini jonlantirdi.

O‘zbekiston Markaziy banki tomonidan "Tartibga solish qumdoni" (Regulatory Sandbox) maxsus rejimining joriy etilishi banklarga yangi Fintech mahsulotlarini cheklangan muhitda sinab ko‘rish imkonini berdi. Bu esa innovatsiyalarni xavfsiz joriy etishga xizmat qilmoqda.

Texnologiyalarning afzalliklari bilan bir qatorda, ular banklar uchun jiddiy xatarlarni ham tug‘diradi:

* **Kiberxavfsizlik xatari:** Moliyaviy operatsiyalarning raqamli makonga ko‘chishi xakerlik hujumlari va ma’lumotlar o‘g‘irlanishi xavfini oshiradi. Bank

raqobatbardosh bo‘lishi uchun kiberxavfsizlikka ajratiladigan xarajatlarni investitsiya sifatida ko‘rishi lozim.

*** Meros tizimlar (Legacy Systems) muammosi:** Ko‘pgina eski banklar o‘nlab yillar oldin yaratilgan dasturiy ta’minotlarda ishlaydi. Ularni yangi Fintech yechimlari bilan integratsiya qilish juda qimmat va murakkab jarayondir.

*** Kadrlar yetishmasligi:** Banklarga endi nafaqat iqtisodchilar, balki ma’lumotlar tahlilchilari (Data Scientists), Python dasturchilari va UI/UX dizaynerlari kerak. Bunday mutaxassislarning yetishmasligi transformatsiya jarayonini sekinlashtiradi.

Raqobatbardoshlikning kaliti – mijozni tushunishdir. Fintech banklarga har bir mijoz uchun "individual bank" yaratish imkonini beradi. Masalan, agar mijoz tez-tez chet elga sayohat qilsa, bank unga avtomatik ravishda sayohat sug‘urtasi va multivalyutali kartani taklif qiladi. Agar mijoz jamg‘arishga moyil bo‘lsa, unga yuqori foizli omonat taklif etiladi. Bunday yondashuv mijozning bankka bo‘lgan sodiqligini (Loyalty) oshiradi va uni raqobatchilarga ketib qolishidan asraydi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Fintech texnologiyalari zamonaviy tijorat banklari raqobatbardoshligini belgilovchi eng asosiy omilga aylandi. An’anaviy bank modeli o‘zining jozibadorligini yo‘qotib, o‘rnini moslashuvchan, tezkor va arzon raqamli modellarga bo‘shatib bermoqda. Fintechning banklar faoliyatiga ta’sirini quyidagi yakuniy xulosalar bilan ifodalash mumkin:

Birinchidan, Fintech banklarga operatsion samaradorlikni oshirish va xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Raqamli platformalar orqali xizmat ko‘rsatish bank filiallarni saqlash xarajatlarini kamaytiradi va xodimlar unumdorligini oshiradi. Bu esa banklarga o‘z mahsulotlari narxini (masalan, kredit foizlarini) pasaytirish va bozorda ustunlikka erishish imkonini beradi.

Ikkinchidan, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati va tezligi raqobatbardoshlikning bosh mezoniga aylandi. Sun’iy intellekt, Big Data va masofaviy identifikatsiya texnologiyalari bank xizmatlarini "shaffof" va "ko‘rinmas" qilib qo‘ymoqda. Mijoz endi bankka emas, bank mijozning smartfoniga kelmoqda. O‘zbekiston banklari uchun ushbu yo‘nalishda mobil ilovalarni takomillashtirish va super-app (ko‘p funksiyali ilovalar) yaratish strategik ahamiyatga ega.

Uchinchidan, banklar va Fintech startaplari o‘rtasidagi munosabatlar raqobatdan hamkorlikka o‘tishi lozim. Banklar ochiq API texnologiyalarini joriy etish orqali o‘z infratuzilmalarini Fintech kompaniyalari uchun platformaga aylantirishi (BaaS) va shu orqali yangi daromad manbalarini yaratishi zarur. Bu nafaqat bankning, balki butun moliya tizimining barqarorligini ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun kiberxavfsizlik va ma’lumotlar himoyasi ustuvor vazifa bo‘lib qolishi shart. Mijoz ishonchi raqamli iqtisodiyotda eng qimmatli aktivdir. Shu sababli, banklar texnologik innovatsiyalar bilan bir qatorda, risklarni boshqarishning zamonaviy usullarini ham joriy etishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, Fintech – bu banklar uchun shunchaki tahdid emas, balki rivojlanishning yangi ufqlari demakdir. Faqatgina texnologik o‘zgarishlarga tez moslashadigan va mijoz ehtiyojlarini oldindan ko‘ra biladigan banklargina kelajakdagi shafqatsiz raqobatda o‘z mavqeini saqlab qoladi va mustahkamlaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni. (Yangi tahriri).

3. King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank*. John Wiley & Sons.

4. Skinner, C. (2014). *Digital Bank: Strategies to Launch or Become a Digital Bank*. Marshall Cavendish International Asia Pte Ltd.

5. Vlasov, A.V. (2017). The Concept of Fintech Ecosystem. *Journal of Economy and Entrepreneurship*, 11(8).

6. Chishti, S., & Barberis, J. (2016). *The FINTECH Book: The Financial Technology Handbook for Investors, Entrepreneurs and Visionaries*. Wiley.

7. Abdullayev, A.J. (2021). *Raqamli iqtisodiyotda bank xizmatlari transformatsiyasi*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2021-2023).